

Ο κ. Καθηγητής «επέμενε να προφέρει ακαταπαύστως και παρά τη θυμηδία που προκαλούσε στο λιγοστό ακροατήριο τον Φρέγκε [Frege] ως Φρένγκε, τον Χέγκελ [Hegel] ως Χένγκελ, τον Βιτγκενστάιν [Wittgenstein] ως Βιντγκενστάιν». Ε, και λοιπόν;

Σπύρος Μοσχονάς

Η γλώσσα

Ο δείκτης και το στίγμα

Στο προηγούμενο τεύχος του το *Cogito* δημοσίευσε ένα (άνωνυμο) σχόλιο για την αναγόρευση του Michael Dummett (εφεξής: Φιλοσόφου) σε επίτιμο διδάκτορα του Πανεπιστημίου Αθηνών.¹ Δεν παρακολούθησα την τελετή αναγόρευσης και είμαι υποχρεωμένος να θεωρήσω ακριβείς τις επισημάνσεις και σωστές, σε γενικές γραμμές, τις αξιολογήσεις του συντάκτη ή της συντάκτριας του σχολίου (εφεξής: Σχολιαστή).

Θα ήθελα να σταθώ σε μία μάλλον επουσιώδη παρατήρηση του Σχολιαστή, η οποία όμως πιστεύω ότι βοηθάει να κατανοήσουμε καλύτερα το δηκτικό του «πνεύμα», ίσως και το κίνητρό του. Όπως αναφέρει ο Σχολιαστής, ο καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής Κωνσταντίνος Νιάρχος (εφεξής: κ. Καθηγητής), κατά την παρουσίαση του Φιλοσόφου «επέμενε να προφέρει ακαταπαύστως και παρά τη θυμηδία που προκαλούσε στο λιγοστό ακροατήριο τον Φρέγκε [Frege] ως Φρένγκε, τον Χέγκελ [Hegel] ως Χένγκελ, τον Βιτγκενστάιν [Wittgenstein] ως Βιντγκενστάιν».

«Ε, και λοιπόν;» αναρωτιέται κανείς. Γιατί η προφορά του κ. Καθηγητή να προκαλεί τόση θυμηδία και γιατί να ξοδεύει σ' αυτήν τα βέλη της αμερόληπτης κριτικής του ο Σχολιαστής; Ακόμη και αν η προφορά του κ. Καθηγητή θεωρηθεί, για οποιοδήποτε λόγο, μεμπτή, προφανώς δεν χαρακτηρίζει με τρόπο ουσιαστικό τον ίδιο τον κ. Καθηγητή και το «laudatio που εξεφώνησε» ενώπιον του Φιλοσόφου ούτε ευθύνεται αυτή για την «ανεκδιήγητη αναγόρευση».

Από το σχόλιο συνάγεται ότι ο κ. Καθηγητής μίλησε στα ελληνικά (εκτός από τη στιγμή που αποτάθηκε στο Φιλόσοφο «σε ακατανόητα αγγλικά»). Δεν μπορεί λοιπόν ο κ. Καθηγητής να κατηγορηθεί για κακή προφορά της αγγλικής. Ο Σχολιαστής τον ψέγει μάλλον για κακή προφορά της ελληνικής.

Δε μου φαίνεται παράδοξο που ένα ζήτημα προφοράς σχολιάζεται σε φιλοσοφικό περιοδικό, αν και, εξ όσων γνωρίζω, αυτό συμβαίνει για πρώτη φορά, στην Ελλάδα τουλάχιστον. Η «προεργίνωση των ηχηρών κλειστών συμφώνων της ελληνικής», όπως επιστημονικά αποκαλείται το φωνολογικό φαινόμενο στο οποίο αναφέρεται ο Σχολιαστής, αποτελεί αντικείμενο αρκετών «Οδηγών Σωστής Χρήσης». Ορισμένα λεξικά, όπως το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη, ρυθμίζουν την προφορά των ηχηρών κλειστών (δηλ. των συμφώνων [b, d, g]) διακρίνοντας την έρρινη από τη μη έρρινη προφορά (π.χ. «εντός» [endós] και «αντίο» [adió]). Σχετικές αναφορές θα βρούμε επίσης σε αρκετούς οδηγούς ορθοφωνίας. Κατά καιρούς δημοσιεύονται και επιστολές «αγανακτισμένων» αναγνωστών στις εφημερίδες· αυτοί συνήθως διαμαρτύρονται για την «απαράδεκτη» προφορά των εκφωνητών της ραδιοτηλεόρασης. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι περισσότερες από τις

επιστολές αυτές στιγματίζουν την *έλλειψη* προεργίνωσης. Οι «φρουροί της γλώσσας» θα ήταν μάλλον ευχαριστημένοι με την προφορά του κ. Καθηγητή.

Η μήπως όχι; Σύμφωνα με το ρυθμιστικό κανόνα, τα ηχηρά κλειστά σύμφωνα ερρινοποιούνται μόνο μεταξύ φωνηέντων σε *ελληνικής καταγωγής* λέξεις· δεν ερρινοποιούνται στην αρχή της λέξης (εκτός εάν εφαρμόζεται εκεί ο λεγόμενος «κανόνας του τελικού –ν»: «τη[mb]όλη») ούτε σε λέξεις ξένες ή ξενικής καταγωγής («καρα[b]ίνα», «βί[d]εο», «α[d]ίο» και, βέβαια, Φρέ[g']ε, Χέ[g']ελ και Βιτ[g']ενστάιν).² Σύμφωνα λοιπόν με το —ρυθμιστικό— κανόνα, ο κ. Καθηγητής δεν προφέρει σωστά διότι υπεργενικεύει: προφέρει τα ξένα ονόματα σαν να ήταν ελληνικά, προκαλώντας τη θυμηδία του ακροατηρίου και το καυστικό σχόλιο του Σχολιαστή.

Αλλά ο κανόνας είναι ρυθμιστικός. Η γλωσσική πραγματικότητα είναι αρκετά διαφορετική, όπως άλλωστε αποδεικνύει και η περίπτωση του κ. Καθηγητή. Πρώτα απ' όλα, ένας ομιλητής της ελληνικής —ας πούμε: «ο μέσος ομιλητής»— δεν υποχρεούται να γνωρίζει την καταγωγή των λέξεων που χρησιμοποιεί, ειδικά όταν αυτές είναι εντελώς προσαρμοσμένες στη μορφολογία ή/και στη φωνολογία της γλώσσας του («καραμπίνα», «αντίο» κλπ.). Άλλωστε, γιατί πρέπει να διακρίνεται η προφορά των λέξεων με βάση την καταγωγή τους μόνο στις περιπτώσεις προεργίνωσης των κλειστών συμφώνων; Φανταστείτε προς στιγμήν έναν αγρότη να προφέρει με γαλλική προφορά τη λέξη «τρακτέρ». Θα ήταν ολέθριο πλήγμα στο κύρος του. Οι παρατηρήσεις αυτές απαλλάσσουν βέβαια το «μέσο ομιλητή», αλλά όχι τον κ. Καθηγητή: αυτός υποχρεούται να γνωρίζει τη σωστή προφορά των λέξεων· γι' αυτόν *είναι* ζήτημα κύρους. Δεν μπορεί να μας εκθέτει ο κ. Καθηγητής ενώπιον του Φιλοσόφου. Ένα λοιπόν το κρατούμενο: το σχόλιο του Σχολιαστή αφορά το κύρος του κ. Καθηγητή. Και δείκτης του κύρους του θεωρείται η προφορά του.

Δεύτερον, στην προεργίνωση των κλειστών συμφώνων παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των ομιλητών της ελληνικής. Όπως δείχνουν σχετικές κοινωνιογλωσσικές έρευνες,³ ο παράγοντας που περισσότερο επηρεάζει την προεργίνωση των κλειστών είναι η ηλικία. Οι νεαρότεροι ομιλητές ερρινοποιούν λιγότερο. Αυτός ίσως είναι και ο λόγος που οι «φρουροί της γλώσσας» διαμαρτύρονται για την *έλλειψη* προεργίνωσης: αντιδρούν έτσι σ' έναν τρόπο προφοράς που εξαπλώνεται ραγδαία προερχόμενος από τα «χείλη των αμαθών». Λιγότερο σημαντικοί παράγοντες διαφοροποίησης της προφοράς είναι το ύψος (η προεργίνωση είναι συχνότερη σε επίσημες περιστάσεις ή σε συνθήκες «προσεγμένου λόγου») και το φύλο: ενδέχεται μάλιστα η αηχοποιημένη προφορά ([mp, nt, nk]) ν' αποτελεί νεότερο δείκτη του «προσεγμένου ύψους», ιδίως στο λόγο των γυναικών, οι οποίες αποδεικνύονται γλωσσικά περισσότερο «ανασφαλείς» από τους άντρες. Δεν υπάρχουν βέβαια κοινωνιογλωσσικές μελέτες για την προφορά ειδικά των φιλοσόφων — αλλά σε αντίθεση με την προφορά του κ. Καθηγητή προσέξτε την υπερδιορθωμένη προφορά πολλών από τους νεαρότερους φιλοσόφους μας: «Βι[tc]ενστάιν». Δύο λοιπόν τα κρατούμενα: α) το σχόλιο του Σχολιαστή αφορά το κύρος του κ. Καθηγητή διότι η προφορά είναι πράγματι κοινωνικός δείκτης και, συνεπώς, β) η αξιολόγηση της προφοράς συνδέεται έμμεσα με την αξιολόγηση κοινωνικών χαρακτηριστικών σε περιστάσεις κοινωνικής *διαφοροποίησης*. Συμβαίνει εδώ ό,τι συμβαίνει και στις περιπτώσεις που κάποιος κρίνεται «επαρχιώτης», «βλάχος» ή «απαίδευτος» λόγω της προφοράς του και μόνον· είναι «επαρχιώτης», «βλάχος» και «απαίδευτος» διότι αυτός που τον κρίνει λογίζεται ως «πρωτευουσιάνος», «πεπαιδευμένος» και «σικ».

Το πώς ένας *γλωσσικός δείκτης* (η προφορά εν προκειμένω) κατορθώνει να λειτουργεί σαν *ιδεολογικός δείκτης* ώστε να συνδηλώνει το κύρος, την κοινωνική ομάδα, την ηλικία, την καταγωγή, τη μόρφωση ή άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ομιλητών είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ζητήματα για τους γλωσσολόγους που ασχολούνται με τις κοινωνικές αξιολογήσεις της γλώσσας. Αυτό που έχει σημασία να επισημάνουμε εδώ είναι ότι ο σημειωτικός μηχανισμός μέσω του οποίου ένα γλωσσικό χαρακτηριστικό «δείχνει» ένα κοινωνικό χαρακτηριστικό ανήκει σ' έναν *ιδεολογικό* τρόπο σκέψης. Ένας ομιλητής, σύμφωνα με αυτό τον τρόπο σκέψης, αξιολογείται σαν να χαρακτηρίζεται ουσιωδώς από ορισμένα συμβατικά και επουσιώδη γνωρίσματα της ομιλίας του — σαν να ήταν χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του ορισμένα επουσιώδη γνωρίσματα της συμπεριφοράς του. Και είναι ιδεολογικός ο τρόπος αυτός αξιολόγησης διότι η κρίση ότι κάποιος είναι «αμαθής» ή «απαιδευτος» εξαιτίας της προφοράς του χαρακτηρίζει τόσο αυτόν που κρίνεται όσο και αυτόν που κρίνει. Από τη στιγμή που, σύμφωνα με κάποιο αυθαίρετο κριτήριο, δηλ. σύμφωνα με κάποια ιδεολογία, ο γλωσσικός δείκτης συνδεθεί με ορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά, ο σημειωτικός μηχανισμός λειτουργεί αυτόματα: αρκεί ο ομιλητής ν' ανοίξει το στόμα του και αυτομάτως αξιολογείται η προσωπικότητά του. Ο γλωσσικός δείκτης λειτουργεί πλέον ως *στίγμα*.

Βέβαια, για να υπάρξει το στίγμα πρέπει να υπάρχει η συνειρμική σύνδεση των χαρακτηριστικών και για να υπάρξει η σύνδεση πρέπει να υπάρχει η ιδεολογία. Δεν γνωρίζω την ιδεολογία του Σχολιαστή ούτε γνωρίζω αν ο Σχολιαστής είναι ένας νεαρότερος ή απλώς ένας «ανασφαλής» ομιλητής της νέας ελληνικής, ο οποίος αντιδρά με σαρκασμό στη «συντηρητικότερη» προφορά ενός γηραιότερου ομιλητή και σε όσα αυτή συνδηλώνει. Σημασία έχει ότι ο Σχολιαστής σκέφτεται με τον αυτοματικό τρόπο που προϋποθέτει η πράξη του στιγματισμού. Ο Σχολιαστής μας καλεί να ενεργοποιήσουμε τα εξαρτημένα αντανακλαστικά μας και να χλευάσουμε το μειωμένο κύρος του κ. Καθηγητή ενώπιον του Φιλοσόφου.

Οι κλασικές μελέτες για το ρόλο της ιδεολογίας μάς παρακινούν ν' αναζητήσουμε τα κίνητρα που εξυπηρετεί κάθε φορά ο ιδεολογικός τρόπος σκέψης, τα συμφέροντα ή τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα που εκφράζει μια ιδεολογία. Με την προφορά δεν διακυβεύονται ίσως σπουδαία πράγματα. Οι επιπτώσεις μιας ιδεολογίας για το κύρος της προφοράς δεν μπορούν να συγκριθούν με τις επιπτώσεις, λ.χ., μιας ρατσιστικής ιδεολογίας. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι η ιδεολογία του γλωσσικού κύρους δεν είναι και αυτή ρατσιστική, αφού στιγματίζει πρόσωπα και ομάδες με βάση «εξωτερικά» γνωρίσματά τους. Δεν ξέρω ποιο είναι το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του Σχολιαστή και υποθέτω ότι το «συμφέρον» του είναι ασήμαντο ή μηδαμινό. Αλλά επειδή στην περίπτωση των γλωσσικών ιδεολογιών συμφέροντα και ενδιαφέροντα εκφράζονται με συμβολικούς όρους που υπερβαίνουν τις ατομικές προθέσεις, θα συμβούλευα τον αναγνώστη να μην παρασυρθεί από τους αυτοματισμούς του Σχολιαστή.

Η λέξη-κλειδί για την κατανόηση (αλλά και για την παρερμηνεία) των κινήτρων του Σχολιαστή είναι η λέξη «κύρος». Και προς την κατεύθυνση αυτή, της αναζήτησης του κύρους, μας καθοδηγεί ένα δεύτερο (επίσης ανώνυμο) σχόλιο του *Cogito* για την ίδια περίπτωση, το οποίο δημοσιεύεται αντικριστά στο σχόλιο που μας απασχόλησε.⁴ Αυτή τη φορά, με αφορμή την ομιλία όχι του κ. Καθηγητή αλλά του ίδιου του Φιλοσόφου κατά την τελετή αναγόρευσής του σε επίτιμο διδάκτορα, ο ίδιος ή κάποιος άλλος Σχολιαστής μάς παρακινεί ν' ανατρέξουμε όχι στην ομιλία του Φιλοσόφου αλλά σε άλλο, ομότιτλο άρθρο Έλληνα καθηγητή, υπό δημοσίευση σε

ελληνικό περιοδικό. Στο άρθρο αυτό, διαβεβαιώνει ο Σχολιαστής, θα βρούμε μια «αναλυτική παρουσίαση» του ζητήματος το οποίο ανέπτυξε ο Φιλόσοφος.

Είμαι βέβαιος ότι πρόθεση του Σχολιαστή ήταν η πληρέστερη βιβλιογραφική ενημέρωση. Αλλά εύκολα δημιουργείται η εσφαλμένη εντύπωση ότι το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του δεν ήταν τελικά ούτε για το Φιλόσοφο ούτε για τον κ. Καθηγητή αλλά για τον ίδιο ή κάποιον άλλον Σχολιαστή.

Σημειώσεις

¹ «Μία, δυστυχώς, ανεκδιήγητη αναγόρευση στο Πανεπιστήμιο Αθηνών», *Cogito 3*, σ. 117.

² Βλ. Δ. Λυπουρλής, *Γλωσσικές παρατηρήσεις: Από την καθαρεύουσα στη δημοτική*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1994, σσ. 33-36. Το ακόλουθο σχόλιο του Λυπουρλή για τις ξενικές λέξεις είναι αποκαλυπτικό, νομίζω, και για το πνεύμα του Σχολιαστή: «είναι λίγο να μάθει κανείς να μην εκτίθεται στα μάτια των άλλων λέγοντας, ή γράφοντας, με όποιον τρόπο αυτός θέλει τις λέξεις τους;» Είναι λίγο να μάθει ο κ. Καθηγητής να μην εκτίθεται απέναντι στο Φιλόσοφο παρουσία του Σχολιαστή; Ας σημειωθεί ότι στα ελληνικά το [g] ουρανικοποιείται ([g']) μπροστά από μπροστινό φωνήεν, όπως το [e]. Άρα, ακόμη και χωρίς ερρίνωση ο Έλληνας ομιλητής δεν προφέρει τις λέξεις αυτές όπως τις προφέρει ένας Γερμανός.

³ Βλ. ενδεικτικά Α. Αρβανίτη, «Sociolinguistic Patterns of Prenasalisation in Greek», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 15* (1995), σσ. 209-220.

⁴ «Ο Michael Dummett για την επικοινωνία αναλυτικής και ηπειρωτικής φιλοσοφίας», *Cogito 3*, σ. 116.